

ISAJON SULTONNING “BILGA XOQON” ROMANIDA EPIK MOTIVLAR TAHLILI

Navoiy innovatsiyalar universiteti v.b. dotsenti,
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori(PhD)
Tosheva Nilufar Shirinboyevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada Isajon Sultonning “Bilga xoqon” romanida epik tafakkurga mansub badiiy qatlamlar, qadimiy turkiy eposlarga xos obraz va motivlarning zamonaviy badiiy tafakkurda qayta ishlab chiqilishi ilmiy tahlil qilinadi. Asar poetikasida epik, tarixiy va psixologik komponentlarning o‘zaro uyg‘unligi aniqlanadi hamda bu uyg‘unlikning romanning g‘oyaviy mazmunini kengaytirishdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: epik tafakkur, motiv, tarixiy roman, Bilga xoqon, arxaik qatlam, epos, milliy o‘zlik.

АНАЛИЗ ЭПИЧЕСКИХ МОТИВОВ В РОМАНЕ ИСАЖОНА СУЛТОНА «БИЛГА КАГАН»

Аннотация: В данной статье проводится научный анализ художественных слоёв эпического мышления в романе Исажона Султона «Билга хаган». Рассматривается переработка образов и мотивов, характерных для древнетюркских эпосов, в контексте современного художественного сознания. Определяется гармония эпических, исторических и психологических компонентов в поэтике произведения, а также раскрывается их роль в расширении идейного содержания романа.

Ключевые слова: эпическое мышление, мотив, исторический роман, Билга хаган, архаический слой, эпос, национальная идентичность.

ANALYSIS OF EPIC MOTIFS IN ISAJON SULTON’S NOVEL “BILGA KHAGAN”

Abstract: This article provides a scholarly analysis of the artistic layers associated with epic thinking in Isajon Sulton’s novel *Bilga Khagan*. It examines how images and motifs typical of ancient Turkic epics are reinterpreted within the framework of contemporary literary consciousness. The study identifies the harmony of epic,

historical, and psychological components in the poetics of the novel and explains their role in expanding the ideological content of the work.

Keywords: epic thinking, motif, historical novel, Bilga Khagan, archaic layer, epic tradition, national identity.

Isajon Sultonning “Bilga xoqon” romani o‘zbek adabiyotida turkiy tarixni badiiy talqin qilish borasidagi tarixiy romanlardan biri sifatida e’tirof etiladi. Asarda muallif qadimgi Turk xoqonligi davrini badiiy jonlantirar ekan, epik tafakkurga asoslangan obrazlar tizimi, syujet modeli, arxaik motivlar va mifopoetik unsurlardan keng foydalanadi. Turkiy xalqlarning eposlarida shakllangan qahramonlik an’analari romanda yangi badiiy mazmunga ega bo‘lib, muallifning zamonaviy tarixiy-falsafiy qarashlari bilan uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi.

Roman epik motivlar asosiga qurilgan bo‘lib, ular asar syujetini harakatga keltiruvchi asosiy omillardan biri sifatida ko‘rinadi. Mazkur motivlar orqali muallif nafaqat tarixiy voqeani qayta tiklaydi, balki milliy o‘zlikning metaforik tasvirini ham yaratadi. Demak, epik motivlarni ilmiy tahlil qilish roman poetikasini teran anglashga yordam beradi.

“Bilga xoqon” epik xarakterga ega tarixiy roman bo‘lib, uning kompozitsiyasi turkiy eposlarga xos keng zamon doirasi, millat taqdiri, xalqning ijtimoiy-madaniy birligi kabi mezonlar asosida shakllangan. Asarda voqealar ko‘lami individual hayot doirasidan chiqib, butun elning taqdiriga daxldor masalalarga aylanadi. Epik tafakkurning asosiy belgisi bo‘lgan “xalq – qahramon – tarix” uchligi romanning badiiy to‘qimasida markaziy o‘rinni egallaydi.

Muallifning tarixni epik idrok etish usuli Urxun-Enasoy bitiklaridagi tarixiy-epik dunyoqarashga yaqin: unda voqealar shunchaki tarixiy fakt emas, balki xalqning ruhiy kuchi, birligi va davlat barqarorligi haqida falsafiy mulohaza sifatida tasvirlanadi.

Turkiy eposlarda qahramonning tug‘ilishi, ulg‘ayishi va taqdiri doimo ilohiy kuch bilan bog‘lanadi. “Bilga xoqon”da ham Bilganing aql-zakovati, siyosiy idroki va mas’uliyat hissining erta shakllanishi uning epik qahramon sifatidagi qiyofasini belgilaydi. Muallif Bilga xoqon timsolida “donishmand hukmdor” arxetipini yangicha badiiy ifoda bilan boyitadi. Tarixiy romanlarda aretipik obrazlar juda ko‘p uchraydi.

“Arxetipik obraz (syujet, motiv)-arxetipik tasvir, obraz – tafakkur va idrokning mahsulining bir qismi bo‘lib, unda arxetip o‘zini namoyon qiladi. Arxetipik motiv va obrazlarning yozuvchi asarlarida transformatsiyasi asarning obrazlar tizimiga

an'anaviy mifik personajlarni olib kirish, mifologik obrazlar mohiyatini o'zida aks ettirgan personajlar tipini yaratish, shuningdek, rang va makon arxetiplaridan foydalanish orqali amalga oshirilgan"¹.

Epik arxetiplarning romandagi ko'rinishlarini quyidagicha guruhlash mumkin:

- 1.Dono hukmdor (Bilga xoqon).
- 2.Jasur sarkarda (Ishbara obrazining talqini).
- 3.Xalqning ma'naviy rahnamosi (donishmandlar).
- 4.Xalqning otasi sifatidagi hukmdor timsoli.

Bu obrazlar tizimi romanni eposning davomiyligi sifatida qabul qilish imkonini yaratadi.

Turkiy eposlarda eng kuchli g'oyalardan biri xalqning birlikka kelishi zarurati. "Bilga xoqon"da ushbu motiv zamonaviy badiiy talqin bilan qaytadan tiklangan: muallif tarqoqlikka sabab bo'lgan ijtimoiy, siyosiy va ma'naviy omillarni chuqur tahlil qiladi.

Romanda Ishbara bilan Bulut qabilasi uchun izg'irinda ovqat izlardi.

“ – Mol-qo'yni yeb bitirdik, - dedi Bulut. – Oshliq tugab bitdi, et yo'q. Jo'jiqlar ochidan o'layotir... - Menda -da shu, enam och, - dedi Ishbara yamtar to'ng'illab.Keyin qoshlarini chimirib, Bulutga qarab achchiqlanib: - Bilga xoqon so'zini aytma bmisim? U ne debdi? Kishi o'g'li o'lgani tug'ilarmish, debdi. Shoqol kabi pisib yotmay chopaylik, yo'q bo'lmaylik debdi. Qay biringiz quloq osdingiz? Budun bo'shashdi, ochidan o'ldi. – To'g'ri aytasan, Bulu tuning ortidan harsillab kelarkan. – Men o'zim muncha qiynalguncha savash so'qishda o'lsam tuzik edi. – Ana ne bo'ldi? – der edi. – Er o'g'ling qul bo'ldi.Suluv qizing cho'ri bo'ldi. Yov kuldi, sevindi”².

Sulolalar o'rtasidagi kelishmovchiliklar, ichki raqobat, milliy o'zlikning yo'qolishi xavfi bularning barchasi xalqning zaiflashuviga olib keladi. Yuqoridagi parchada ham Bilga xoqonning xalqini birlashtirishga harakat qilgani ochib berilgan. Bilga xoqon obrazining tarixiy vazifasi bu tarqoqlikni yengib, elni birlashtirish. Shu tariqa epik motiv romanning asosiy g'oyaviy uzviga aylanadi va muallif uni zamonaviy o'quvchi uchun ham dolzarb bo'lgan falsafiy xabarga aylantiradi.

¹ D.O'rayeva.,M.Otajonova.,S.Nurullayeva. Mif va badiiy ijod. – Buxoro :Fan ziyosi nashriyoti,2024. – B -196.

² Isajon Sulton. Bilga Xoqon. – Toshkent :Faktor books,2022. – B -12.

Roman jang tasvirlariga boy, biroq bu sahnalar sodda voqea emas ular xalqning irodasi, ruhiy qudrati, sadoqati va kelajakka bo'lgan ishonchining sinov maydonidir. Epik janglarda quyidagi poetik unsurlar ustuvor:

-marosimiylik: jang oldidan o'tkaziladigan ruhiy tayyorgarlik, duolar, bashoratlar;

-kollektivlik: jang individual qahramon emas, balki butun xalqning kurashi sifatida talqin etiladi;

-ramziylik: janglar tarixiy voqea bo'lishi bilan birga, elning ma'naviy uyg'onishiga ham ishora qiladi.

Bu jihatlar epik an'analarning zamonaviy poetik qayta anglanishidir.

Romanda donishmandlar, tabiblar kabi arxaik obrazlarning faol ishtiroki epik va mifopoetik qatlamni mustahkamlaydi. Ularning uchta asosiy funksiyasi mavjud:

1. **Bashorat qilish** – qahramon taqdirining “osmon tomonidan belgilanganligi”ni tasdiqlaydi.
2. **Xalq ruhiyatini ifodalash** – elning ichki ovozi sifatida harakat qiladi.
3. **Unutilmas vaqtni yaratish** – voqealar oqimiga metafizik mazmun kiritadi.

Bu obrazlar xalqning qadimiy tasavvurlari, tabiat va osmon bilan bog'liq e'tiqodlarini ifodalaydi va roman poetikasini chuqurlashtiradi.

Isajon Sulton epik an'analarga sodiq qolgan holda, qahramon ruhiyatini zamonaviy psixologik roman talablariga mos tarzda chuqur ochadi. Bilga xoqon ichki ziddiyatlar, shaxsiy mas'uliyat, qo'rquv, shubha kabi ruhiy kechinmalar bilan yashaydigan murakkab qiyofa sifatida tasvirlanadi.

Bu yondashuv epik qahramonning yuksak ideal obrazini zamonaviy insonning ruhiy dunyosi bilan bog'lash imkonini beradi. Natijada roman tarixiy-epik va psixologik janr elementlarini birlashtirgan holda, yangi tipdagi badiiy modelni yaratadi.

Asarda vatan tushunchasi epik mazmunda talqin etiladi. Bilga xoqon uchun vatan faqat geografik hudud emas, balki xalqning sha'ni, tarixi va ruhiy birlik manbaidir. Turkiy eposlarning ko'pida uchraydigan “yurtning muqaddasligi” g'oyasi romanda ham bosh g'oyalardan biri sifatida ilgari suriladi.

Muallif tarixiy xotira orqali milliy o'zlikni qayta tiklashni maqsad qiladi va o'quvchini tarixdan ibrat olishga undaydi. Demak, roman badiiy asardan ko'ra kengroq ma'naviy-ideologik funksiyani bajaradi.

“Bilga xoqon” romani epik tafakkurga asoslangan zamonaviy tarixiy romanning yorqin namunasi bo‘lib, unda qadimiy epik motivlar yangi badiiy shaklda qayta anglangan. Epik arxetiplar, donishmandlar, bashoratlar, birlashuv g‘oyasi, epik janglar, vatanparvarlik va xalq ruhiyati bilan bog‘liq motivlar asarning g‘oyaviy tizimida markaziy o‘rinni egallaydi.

Xulosa qilib aytganda, muallif epik va psixologik tasvir uslubini sintez qilgan holda turkiy tarixni estetik tahlilga aylantiradi. Shunday qilib, roman nafaqat tarixiy voqeani badiiy talqin qiladi, balki milliy o‘zlik va tarixiy xotiraning zamonaviy adabiy aksini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Madayev O., Sobitova T.Xalq og‘zaki poetik ijodi. – Toshkent :Sharq NMAK,2001.
2. Isajon Sulton. Bilga Xoqon. – Toshkent :Faktor books,2022.
- 3.D.O‘rayeva.,M.Otajonova.,S.Nurullayeva. Mif va badiiy ijod. – Buxoro :Fan ziyosi nashriyoti,2024.
- 4.Yoqubov I.Mustaqillik davri romanlari poetikasi.Filol.fan.d-ri(DSc) diss.avtoref.- Toshkent :2018.